

Franc Koren

BAKHUSOVE VOTLINE

Svet podzemlja
pod Lendavskimi goricami

Franc Koren

BAKHUSOVE VOTLINE

Svet podzemlja
pod Lendavskimi goricami

Lendava, 2021

KAZALO VSEBINE

1.	Uvod	3
2.	Vernakularna arhitektura	6
3.	Kako se je zgodba začela	7
4.	Kako se lahko zgodba konča.	16
	<i>Bakhus – rimski bog vina, cvetja, zabave in veseljačenja</i>	16
	<i>Bakhusov hram in Bakhusove votline</i>	17
	<i>Voda.</i>	22
5.	Ukrepi	22
6.	Zanimivosti, skrivnosti, posebnosti	24
7.	Entuziast na prepihu	29
8.	Namesto zaključka	35
	<i>Viri.</i>	35

UVOD

Svet podzemlja, ki se skriva pod lendavskimi goricami s svojimi kletmi, shrambami, ledenicami in tudi rovi, ki so zaenkrat še skriti v legendah in se le tu in tam pojavijo, kot na primer pred leti odkritje zidanega kanalizacijskega sistema iz 19. stoletja, ostaja vse bolj pozabljen in odmaknjen od oči javnosti. Manjša zidana pročelja prekrita z bujnim zelenjem in ponekod obrasla z drevesi, ki se raztezajo vzdolž Kranjčeve in Glavne ulice le redko pritegnejo pozornost domačinov, turistov in naključnih obiskovalcev. Navzven ne kažejo nobene posebne podobe, pred njimi so večinoma tudi skrita na dvoriščih stanovanjskih hiš, nekaj jih je zanemarjenih in opuščenih, le redka so obnovljena, vendar v svoji globini še zmeraj čuvajo zaklade naše kulturne dediščine in predvsem zgodbo, ki daje neizbrisen pečat podobi Lendave skozi 19. stoletje.

A kljub temu se je pred leti, približno na sredi Kranjčeve ulice začela pisati nova zgodba, ki jo je načelo vprašanje, kako obnoviti, urediti in predstaviti ta košček kulturne in tudi tehnične dediščine v skladu z zahtevami Zavoda za kulturno dediščino, čeprav le ta pri obnovi ni sodeloval. Tako gostišče znano pod imenom Trije izviri, ki ga je lastnik zgradil okrog obstoječe zemljanke v enakem secesijskem slogu, kot tudi obnovljeno pročelje nekdanje ledenice s spremljajočimi objekti in urejeno okolico nasproti studia madžarskih programov RTV Slovenije kažeta na zavest lastnikov, ki jim ni vseeno za dediščino. Prav ta primera sta lahko izhodišče, kako tovrstno dediščino začeti izkoriščati v promocijske in tržne namene. In prav ta objekta in še nekateri v bližini so bili povod za razmislek o možnostih

slika 1

obnove, vpeljevanju novih vsebin in izkoriščanju le-teh predvsem v turistične namene (slika 1).

Idilična podoba zemljank, vkopanih v peščen in lapornat hrib pred dawnimi leti, neobzidanih in obzidanih, prirejenih za proizvodnjo in hrambo vina, ledu, orodja in ostalih pridelkov je pripeljala do sledečih ugotovitev:

- Podobnih zemljank oz. objektov v bližnji okolici ni. Najbližje podobne stavbe se nahajajo na Češkem (Znojno), na Madžarskem (ob Donavi nad Budimpešto) in v Avstriji (Retz), kjer so jih šele pred kratkim začeli obnavljati in izkoriščati v turistične namene. Znane so tudi tako imenovane repnice na Bizeljskem, ki imajo podobno strukturo izkopa in so bile prvenstveno namenjene le shranjevanju poljskih pridelkov.

- Ker so vkopane zemljanke v takem številu, kot jih imamo v Lendavi, edinstvene v slovenskem prostoru, so tudi izredna priložnost za oblikovanje unikatnega turističnega produkta za promocijo mesta Lendave.
- Kot urejeni objekti imajo lahko različno stalno ali le občasno namembnost – tako za trženje (vinoteka, degustacije, najem ...) kot tudi za turistične prireditve in ogleda.
- Sredi njih se nahajajo trije izviri s pitno izvirsko vodo, ki je lahko dodana vrednost pri oblikovanju produkta.
- Prav tako so okrog treh izvirov močna energetska polja, katerih vpliv je še treba raziskati in ga povezati z ostalimi objekti in tržnimi aktivnostmi.

Nenazadnje moramo opomniti, da ti objekti niso zaščiteni kot kulturna dediščina. Prepuščeni so stihiji in entuziazmu sedanjih lastnikov. Manjši del zemljank je že propadel zaradi udrta zemljine. Kot bomo videli v nadaljevanju, pa imajo prav vse svojo zgodovinsko, kulturno in sporočilno vrednost. A ohranjanje le-te bi morala biti zaveza tako posameznika, lokalne skupnosti kot tudi države. Bistvena je zgodba – tista, ki jo je spisala zgodovina Lendave in tista, katere pomemben element so zemljanke. Imenujmo jih kar Bakhusove votline, kajti večina jih je služila za shranjevanje in pitje vina (Bakhus – rimski bog vina, veseljačenja, razvrata ...).

Še danes, po več kot desetih letih brskanja po arhivih, ogledih, obiskovanju dedičev lastnikov mi razkrivajo zgodbo, ki jo je nujno spisati, da ne uide pozabi.

VERNAKULARNA ARHITEKTURA

Zemljanke spadajo med tako imenovano vernakularno arhitekturo. Vernakularno arhitekturo je zidal preprost človek, ki se ni učil v šolah, ampak skozi dediščino in z izkušnjami. Ta človek morda res ni bil formalno šolan, bil pa je več marsikaterih opravil in uporabe domačih, razpoložljivih materialov. Živel je v skladju z naravo, ki jo je preoblikoval po svojih potrebah, vendar le do te mere, kolikor je narava dopuščala. Skozi generacije je izpopolnil svoje znanje in izboljšal rešitve, ki so izjemno učinkovite, saj je bil snovalec teh rešitev od njih življenjsko odvisen. Če ni upošteval zakonitosti narave, se je lahko zgodilo, da je bilo to zanj usodno. Učil se je na izkušnjah ter tako izdelal rešitve, ki so bile ekonomične, ekološke in naravne. Tem kategorijam je zadostil z upoštevanjem naravnih danosti, kar je razvidno iz uporabe dostopnih materialov, ki jih ni bilo potrebno uvažati in se v svojem domačem okolju najbolje obnesejo. Upošteval je tudi naravne procese in socialno okolje, saj je moral poskrbeti za ugodne razmere zase in za svojo družino.

Nastala arhitektura je tako seštevek vseh naravnih in družbenih pogojev, ki so upoštevani v vsakem detajlu in krajini sami, saj so se že najmanjši posegi seštevali v največje možne učinke, četudi so bili ti dobri ali slabi. Taka arhitektura je nastajala iz nujnosti po preživetju in je skozi te neizprosne pogoje prišla do najboljših rešitev, ki bi jih lahko aplicirali tudi na današnji čas in tako izboljšali kvaliteto bivanja.

Pri zemljankah se je ta na začetku odrazila v preprostem izkopavanju votlin v lapornato in peščeno podlago z oblikovanjem ovalnih rovov, ki so jih pozneje utrdili z lesenimi podporniki in konec 19. stoletja še večino obzidali z zidaki. Prav tako so pri večini, kjer je teren to dopuščal, zazidali še predprostore in pročelja v preprostem kmečkem, nekatera pa že v tedaj uveljavljenem secesijskem stilu (nekdanja restavracija Trije izviri, Lörincova zemljanka ...).

KAKO SE JE ZGODBA ZAČELA

Zgodba o votlinah, kletih, zemljankah, torej o v hrib vkopanih rovih v podnožju lendavskih goric se je pričela v 18. stoletju, ko se je bolj intenzivno pričelo graditi z žgano opeko. Prav v tisti čas sega začetek obnove gradu v sedanji obliki, gradnja zidanih objektov ob vznožju gradu, tako cerkve kot tudi objektov za stanovanjske in gospodarske namene. Čeprav ni nobenih pisnih zgodovinskih virov o zemljankah, v ospredje bije dejstvo, da so bile vse zgrajene v dolžini približno enega kilometra in se raztezajo od nekdanjega srednješolskega centra do začetka Csukadomba ob vznožju lendavskih goric. Iz tistih časov, predvsem iz druge polovice 18. stoletja izvirajo najstarejše zemljanke izkopane na najbolj vzhodnem delu, to je od Csukadomba do vodnjaka preko stanovanjskega bloka na Kranjčevi ulici 8. Prav tu je ob vznožju strmega pobočja že od

nekdaj potekala glavna povezovalna cesta z vzhodom ogrske države, predvsem do Nagykanizse. Prav pod hribom Csukadomb, kjer še danes poteka naravna kotanja, ki se vije vse do vrha hriba Sv. Trojice, je najverjetneje, kot izhaja iz starih zapisov, stalo vzhodno obzidje z zidanimi mestnimi vrati. Prav ta so ob turškem vpadu leta 1601 pozabili zakleniti, zato so boji potekali po mestnih ulicah Lendave, ki so jo vojaki skupaj s prebivalci s težko muko uspeli obraniti.

Prav vse zemljanke so vkopane v peščene dele hriba, in sicer ob vznožju previsov, kar pomeni, da so že pred tem odstranili kar precejšen del hribovja. Glede na konfiguracijo terena ugotovljamo, da zaradi prekomernega izkoriščanja peska predvsem v gradbene namene ga ni bilo mogoče še bolj spodjedati. Južna stran gričevja je že tako ali tako precej strma, zato je bilo na voljo le malo prostora, na katerem so lahko odstranili vrhnji sloj zemlje dokler niso prišli do peščene podlage. Zaradi izkopavanja in posledično plazenja zemlje, posebej ob velikem deževju, je odnašalo tudi del vinogradov oziroma sadovnjakov nad njimi. S tem je seveda nastajala gospodarska škoda za lastnike zemljišč, ki so zaradi drsenja tal ostajali brez dela premoženja. Iz zemljiških knjig izhaja tudi, da lastniki vinogradov in sadovnjakov nad peskokopi niso bili lastniki zemljišč pod njimi. Do omenjenega plazenja prihaja še danes, saj se kot posledica posegov naših prednikov vsakih nekaj let ob velikem deževju odtrga kakšen del hriba nad zemljankami in starejšimi stanovanjskimi objekti.

Domnevam, da so prav zato, da bi preprečili naknadno škodo, v drugi polovici 18. stoletja in vse do konca 19. stoletja kopali luknje – votline v hrib in na tak način do skrajnosti izkoriščali poceni vir gradbenega materiala in jih hkrati, da ne bi prišlo do podora vrhnjih slojev, nekje v prvi polovici 19. stoletja tudi

slika 2

slika 3

obzidavali z opeko. To dokazuje ena od zemljank, danes v lasti gospe Gradišnik, pri kateri je z opeko obzidan le vhod, medtem ko je preostali del še zmeraj v nedotaknjenem stanju – neobzidan, in kjer je na koncu zemljanke vklesana letnica izkopa – 1803 (sliki 2 in 3).

Prve zemljanke so torej začeli kopati v drugi polovici 18. stoletja. Pred tem so pred njimi z manjšimi stanovanjskimi enotami pozidali izkopana in izpraznjena zemljišča na desni strani glavne ceste (gledano s strani vzhod–zahod). Dva lesena, z ilovico in trstiko ometana stanovanjska objekta, ki na dvoriščni strani skrivata zemljanki, stojita še danes.

Zaradi pomanjkanja prostora je za shranjevanje živil kopanje zemljank predstavljalo idealno izbiro – materiali (kot je zemlja), ki slabo prevajajo toploto, imajo namreč najboljše izolativne lastnosti. Še pomembnejša je debelina tega materiala in hrib nad zemljankami je zagotavljal več kot dovolj debelo plast, da je temperatura ne glede na letni čas, ostajala enaka. Tako je začela nastajati naravna, zgodovinska, etnološka in kulturna dediščina Lendave. Peščeni in lapornati nanosi so

ostanki nekdanjega panonskega morja. Med kopanjem so namreč velikokrat naleteli na ostanke školjk, polžev in drugih morskih organizmov. Za izkoriščanje peščenih nanosov in kasneje za izkop zemljank so uporabljali le kramp in lopato ter samokolnice za odvažanje peska.

Zaradi stabilnosti so v vseh zemljankah oblikovali ovalni strop, ki so ga kasneje obzidali z opeko ali pa le utrdili z lesenimi pregradami. Strop v obliki oboka so dosegli s pomočjo posebej oblikovanih železnih strgal. Prav tako so zaradi strahu pred udrtjem zemljine ob večjem deževju večinoma že pri izkopu utrdili oz. obzidali vhode v zemljanko. V dveh primerih je vhod v zemljanko kar del stanovanjskega objekta – vanjo se je vstopalo kar iz kuhinje. Lahko si zamislimo, da je v tem primeru tak objekt že v 19. stoletju predstavljal večjo hladilno omaro za hrambo živil. Po pripovedovanju nekdanjih lastnikov so jabolka zaradi stalne temperature, ki se je v večini primerov skozi vse leto gibala okrog 8 °C s stalno okrog 80-odstotno vlažnostjo, svežino ohranjala vse do naslednje sezone.

Na poseben način so bile oblikovane zemljanke, ki so bile namenjene hrambi ledu. Tako imenovane ledenice so zaradi potrebe po nižji temperaturi po navadi vkopali globlje v zemljo in pred njo naredili poseben predprostor, ki je še dodatno preprečeval vdor toplega zraka v poletnih mesecih. Tak predprostor je služil tudi za shranjevanje orodja, ki so ga uporabljali pri pridobivanju ledu v zimskih mesecih in tudi sicer pri vsakodnevni opravih. Na ta način zgrajene zemljanke so bile namenjene izključno poslovnim dejavnostim hrambe in prodaje ledu v poletnih mesecih predvsem lokalnim gostilničarjem, bogatejšim meščanom in v začetku 20. stoletja tudi slaščičarjem, ki so se po prvi svetovni vojni naselili v Lendavi.

Med skladovnice pravokotno rezanih ledenih plošč so vstavljali slamo, z debelo plastjo slame pa so prekrili tudi vrh. To so storili zaradi izolativnih lastnosti slame kot tudi zaradi lažje manipulacije z ledenimi ploščami, ki se niso sprijele med seboj v zimskih mesecih, v pomladnih (distribucija in prodaja se je po navadi začela v mesecu maju) pa so jih lahko razkrivali po slojih, nalagali v posebej za to narejene lesene skrinje, prav tako obložene s slamo in jih dodatno stabilizirali s soljo, da ni prišlo med prevozom z vozovi do končnih odjemalcev do taljenja ledu.

Zadnja, tako imenovana Camplinova ledenica je obratovala vse do konca petdesetih let dvajsetega stoletja, medtem ko je mestna ledenica v »Hiši brez imena« na Glavni ulici 34 prenehala z obratovanjem takoj po 2. svetovni vojni. Večina zemljank je imela v zadnjem, najglobljem delu vkopano jamo za shranjevanje ledu, med katerega so naložili sveže meso in druga živila, ki so se na ta način obdržala kar nekaj mesecev.

Ledene plošče, kot je razvidno iz starih fotografij na naslednji strani (*slike 4, 5 in 6* – okrog leta 1930–1940), so v zimskih mesecih izžagali iz zamrznjenih potokov Ledave in Kobiljskega potoka. V tistem času še nista bila regulirana kot danes, meandri so zadrževali rečni tok in poglobljali strugo, pa tudi zime so bile precej hladnejše, kot jih poznamo danes, zato sta ta dva potoka vsako zimo zamrznila, tudi do debeline 20 cm, in v pomladnih mesecih redno poplavljala. Kot lahko razberemo s fotografij in iz pripovedovanj starejših občanov, so pri delu možje uporabljali ročne svedre, posebne debelejšje kovane žage in približno dvometerske palice s kovanimi železnimi haklji na vrhu, s katerimi so ledene plošče spravljali na kmečke vozove. Z vozovi so jih prepeljali do zemljank oz. ledenic, kjer so jih po že prej opisanem postopku naložili v izkopane jame.

slika 4

V zimskih mesecih so ledene plošče izžagali iz zamrznjenih potokov. Ledave in Kobiljskega potoka (stare fotografije so nastale med leti 1930–1940)

slika 5

slika 6

Večina zemljank ima izgrajen prezračevalni sistem, kar pomeni, da so v zadnjem delu zemljine izvrtali oz. izkopal luknjo na površje (tudi do 5 m višine), jo utrdili in na vrhu pokrili, da deževnica ni pronicala v prostor. Ti zračniki so odigrali pomembno vlogo predvsem v tistih zemljankah, v katerih so hranili vino. Leseni sodi in ostala lesena vinogradniška oprema je zaradi velike vlažnosti prostora precej hitreje propadala, kot če so v prostoru zagotovili redno kroženje zraka. Življenjsko dobo lesenih sodov so s tem podaljšali za kar nekaj desetletij, hkrati pa so bili zračniki idealen prostor za hrambo domačih suhomesnatih proizvodov.

V prvi in še posebej v drugi polovici 19. stoletja se je pričelo s pospešeno izgradnjo z žgano opeko zidanih objektov na sedanji Glavni in Kranjčevi ulici in večina jih je bila zgrajenih na zemljiščih pred zemljankami, razen v delu pred hribom Sv. Trojice, kjer konfiguracija terena tega ni dopuščala oz. so bile zgrajene le manjše stanovanjske stavbe. Po izgradnji bivalnih enot, ki jih lahko ponekod občudujemo še danes, so pri skoraj vsaki hiši izkopal še zemljanko. Tako so zemljanke, skrite za pročelji hiš na dvoriščni strani postale samostojna gospodarska poslopja za vse prej navedene stvari.

Notranjost skoraj vseh zemljank so že v času gradnje ali pozneje zaradi obstojnosti obzidali še z opeko. Nekaterim so še dodali predprostor v obliki kleti ali kar manjšega stanovanjskega objekta. Prav tako je za vse zemljanke značilno, da so si med seboj različne tako glede dolžine, višine, načina obzidave, kot tudi tega, da pri mnogih zadnji del ni obzidan, temveč se konča v trdnejši obliki peščenjaka, torej sedimentne kamnine. Peščenjak je vezana usedlina. V njem so nekdanji robati kosi, prodniki in pesek povezani s karbonatnim, kremenčevim,

slika 7

glinenim ali železnim vezivom. Ker je sestava zrnč in veziva različna, so peščenjaki različno obarvani, različno trdi in dobro ali slabo vezani. Zato je večkrat prihajalo tudi do podora oz. zrušitve stropa, ki je bilo potrebno dodatno zaščititi, če ga niso do takrat že utrdili z opeko (glej *sliko 7*).

Žal nisem imel dostopa do vseh zemljank, da bi jih lahko izmeril in fotografiral njihovo notranjost, a ugotavljam, da so glede na videno različno dobro ohranjene. Kar nekaj jih ima z betonskimi opekami na novo pozidane vhodne portale, nekaj

slika 8

jih je v razpadajočem stanju in opuščeni, po pogovorih z lastniki jih je tudi nekaj že zasipanih, večina pa še danes služi svojemu prvotnemu namenu, to je hrambi vina in ozimnice (*slika 8 in 9*).

slika 9

KAKO SE LAHKO ZGODBA KONČA

Bakhus – rimski bog vina, cvetja, zabave in veseljačenja

Prav stari Rimljani so prinesli trto v naše kraje in kultivirali določena področja glede pridelave grozdja in posledično vina. Žal na področju Lendave ni odkritih še nobenih materialnih najdb, kot so na primer vrči, posode ali amfore, ki bi potrjevali omenjena dejstva. Je pa znana najdba iz rimske postojanke Halicanum (današnji Sv. Martin na Muri) in sicer srebrni vrč, ki so ga uporabljali prav za pitje vina in si ga lahko ogledamo v mestnem muzeju v Čakovcu (glej *slika 10*). Obstaja velika verjetnost, da se je iz njega točilo prav vino iz tedanjih lendavskih gor.

slika 10

Muzej Međimurja Čakovec, foto: Andrej Švoger

Bakhusov hram in Bakhusove votline

Nekdanje gostišče »Pri treh izviri« predstavlja centralni objekt na lokaciji, na kateri se nahajajo zemljanke. Le-tega je nekdanji lastnik Slavek Tivadar zgradil v stilu, ki v ničemer ne odstopa od ostalih zemljank. Pravzaprav je vinsko klet, ki se razteza 12 m globoko v hrib in je imela ob prelomu 19. v 20. stoletje dodan še predprostor v secesijskem stilu, najverjetneje za druženje in shranjevanje kletarske opreme, razširil ob celotnem vznožju hriba v enakem stilu z namenom odprtja gostišča s podarkom na domači hrani in sortnem vinu (glej *slika 11* in *12*).

Kot eden večjih pridelovalcev vina v devetdesetih letih 20. stoletja v lendavskem okolišu je že v času osamosvajanja začutil, da se bo v prihodnosti potrebno zanesti le nase in si ustvariti lasten trg za promocijo in prodajo vina. Tako je tudi svojo klet – zemljanko obnovil in jo v sklopu gostišča uporabljal za

slika 11

slika 12

degustacije in prezentacijo lendavskih vin. Zgodba se je zaradi spleta okoliščin končala z zaprtjem objekta, ki s svojo arhitekturno pojavnostjo in drugačnostjo še danes vzbuja pozornost mimoidočih in kar kliče po novi vsebini. Objekt je na prodaj in občina bi zaradi predkupne pravice kot prva morala izraziti interes po nakupu, delni obnovi interierja in oddaji objekta v zakup/najem kateremu od vinogradniških društev oziroma novoustanovljeni vinogradniški zadruzi, v kateri bi imela občina nadzorni delež v višini vsaj 25 odstotkov. Seveda bi to predstavljalo le poslovni okvir za oblikovanje celotnega turističnega produkta, ki bi vezal nase še ostale zemljanke v bližini in celoten prostor treh izvirov. Bakhusov hram z bakhusovimi votlinami in tremi izviri pitne vode lahko predstavlja enotno blagovno znamko za turistične, tržne, promocijske in prireditvene namene tako občine kot vinogradnikov.

Če na kratko opredelimo vsebino tega projekta, pridemo do sledečih možnosti, ki lahko prinašajo dodano vrednost prostoru:

- a) Vinogradniško društvo ali vinogradniška zadruga kot glavni nosilec produkta bi v prostorih nekdanjega gostišča »Pri treh izvirih« dobila svoj reprezentativen prostor za promocijo in preizkušanje vin. Nekdanja vinska klet oz. zemljanka predstavlja idealen prostor za sodobno vinoteko z izborom buteljčnih vin zadružnikov oz. vinarjev z lendavskega področja tako za degustacije kot prodajo na drobno obiskovalcem, turistom, podjetjem ... Osrednji prostor, ki predstavlja dvorano nekdanje restavracije in sprejme za dober avtobus gostov, bi se, glede na to, da je v okviru objekta že urejena sodobna kuhinja, namenil promociji in kulinarični ponudbi tistih produktov, ki predstavljajo osrednje prireditve v občini in so vpisane na gastronomski zemljevid Slovenije že nekaj let. To so predvsem bograč, ribja čorba, murske ribe in šparglji. Vsaj stalna ponudba bograča, glede na to, da je Lendava svetovna prestolnica te jedi, bi predvsem ob vikendih z ostalo ponudbo predstavljala osnovo za vsaj del tistih organiziranih skupin turistov, ki ne najdejo kotička za kosilo v obstoječih lokalih.
- b) Zemljanke ob treh izvirih (dve sta že v lasti občine – glej *slika 13*) bi se uredile v muzej vinogradništva s plačljivo vstopnino, ki bi se pobirala v okviru osrednjega objekta pod imenom »Bakhusov hram« (sedanji objekt treh izvirov) kot del stalne ponudbe in kot dodana vrednost obisku lokacije. Originalnih in avtohtonih eksponatov s področja pridelovanja grozdja in kletarjenja je pri zbiralcih več

slika 13

kot dovolj, da bi muzej dobil bogato in prepoznavno vsebino v širšem prostoru.

- c) Osrednji prostor treh izvirov bi se preuredil v prireditveni prostor, predvsem za manjše prireditve – dogodke s področja kulture (literarni večeri poezije, proze in vina), lapidarij sodobne umetnosti (Kiralyev marmorni opus), ezoterike, kot prostor meditacije, zdravlilnih terapij in plesov (recimo z Romi), tudi kulinarike z živim ognjem v središču prostora (pajani kruh z zaseko in česnom, v žerjavici pečnega krompirja ...) in podobno. Ves prostor bi povezovalo magično število »tri«, ki se odraža v treh osrednjih drevesih ob treh izviroh (breze, češnje, višnje ...), v treh klopek ob izviroh, treh kandelabrih ob izviroh z nastavki za baklje z živim ognjem ob prireditvah ipd. (slika 14).

slika 14

- d) Prav tako bi se na osrednji prostor vezale še preostale zemljanke v bližini, kot je že v uvodu omenjena decentno urejena zemljanka lastnika Dušana Zvera, ki že danes sprejema manjše zaključene skupine in ob standardni ponudbi nudi posebno intimo in čarobnost. Prav tako zemljanka gospe Gradišnik v bližini izvira, ki ni obzidana in je še prvotnem stanju – kot je bila ob izkopu (glej *slika 15*), v svojem zadnjem delu služi kot edinstven prikaz ledenice namenjene shranjevanju in prodaji ledu v poletnih mesecih.

slika 15

Voda

Voda, predvsem izvirska je pri vseh dejavnostih ponudbe in prodaje projekta Bakhusovih votlin stalno prisotna kot dodaten »zastonj« produkt za domačine, popotnike, turistične skupine, kolesarje, pohodnike in ostale. Na izvire sveže pitne vode in število tri se lahko veže tudi blagovna znamka celotnega koncepta prodaje produktov, kot so recimo steklenice, kozarci, lončeni vrči, buteljke, spominki ... Ker se nad tremi izviri razteza še staro osrednje pokopališče Lendavčanov, je prav zabavno in nekoliko vznemirjujoče podajanje zgodbe turistom, ki jo poskusijo, da pravzaprav skozi njo tečejo duše naših prednikov. Pravzaprav so to izviri podtalnice, ki na tem delu pronica na površje.

UKREPI

Nujnost ohranitve spomina in dediščine na dejavnosti, ki so bile nekoč ključne za preživetje marsikaterega našega prednika, lahko strnemo v sledeče ukrepe, ki bi jih bilo potrebno nemudoma izvesti:

- **Odkrivanje** zemljank se mogoče zdi marsikomu najpreprostejša zadeva, vendar temu ni tako. Zemljanke so marsikje skrite za pročelji, nekatere v sklopu stanovanj, nekatere so zasute, nekatere predelane, a realnega spiska tovrstne arhitekture nimamo.

- **Inventarizacija** pomeni, da moramo narediti seznam z osnovnimi podatki o zemljankah, tako o njihovem številu, velikostih, namembnosti, stopnji ohranjenosti in tudi stopnji potrebe po ohranjanju.
- **Dokumentiranje** posega že na tehnično področje izdelave zapisov, skic, fotografskega gradiva in arhitekturnih načrtov. Dokumentiranje skuša razložiti in prikazati izvorno stanje zemljank, dograditve, spremembe in dopolnitve tekom časa, ki so vplivale na objekt v sedanji obliki.
- **Varovanje** izvornega stanja predvsem pri tistih zemljankah, katerih lastnik je ali bo lokalna skupnost.
- **Obnova ali prenova** predvsem v primerih, ko je dotrajanost materialov ali detajlov takšna, da ne omogoča več ohranjanja izvornega stanja.
- **Predstavitev in promocija** kot izraziti tržni dejavnosti, ki morata tekom časa povrniti vložek investitorja. Prav ta predstavlja najzahtevnejši del prezentacije dediščine na moderen način, ki bo moral odgovoriti na vprašanje, kako povezati vse elemente – vinoteka, muzej, kulinarika, voda ..., v enoten tržni produkt, ki osvaja najširšo publiko.

ZANIMIVOSTI, SKRIVNOSTI, POSEBNOSTI ...

Podzemni svet pod Lendavskimi goricami skriva mnogo več, kot si lahko danes predstavljamo. Stoletja bivanja naših prednikov na tem področju so polna še neodkritih zgodb in neodgovorjenih vprašanj, ki jih postavljajo vsak dan prej še neodkrita dejstva. Nekaj takšnih sem prihranil za konec in nekatera kar burijo domišljijo in kličejo po akciji, kot jo včasih lahko zasledimo v kakšnem hollywoodskem filmu.

slika 16

slika 17

1. Skriti rov za lesenimi vratci (glej *slika 16*)

Po pripovedovanju lastnika se za temi vratci skriva približno 70 m dolg in 80 cm visok rov, ki vodi proti Sveti trojici. Rov se konča s sesutjem zemljine in glede na višino ga je lastnik poimenoval kar rov za škrate.

2. Prikriti grobovi v eni od zemljank (glej *slika 17*)

Pri iskanju Bannfyjevega zaklada so v eni večjih zemljank odkrili grobišče z množico kosti, ki še danes samevajo na površju in burijo domišljijo najditeljev. Na začetku so pomislili, da so odkrili, kot izhaja iz starih legend, s konji vred zakopano kočijo, s katero bi naj prevažali zaklad in ga skrili pred prihajajočimi Turki, vendar sledu o zakladu ni. Čigave so kosti in kdo vse je bil pokopan v tej zemljanki, je zaenkrat še skrivnost, vendar so glede na velikost večinoma živalskega izvora. Najverjetneje so imeli krivolovci v njej klavnico za razkosavanje večje divjadi.

3. Velika zazidana dvojna vrata (glej *slika 18*)

V enem od kletnih prostorov meščanske hiše, ki je že več kot do polovice zasut s peskom in odpadnim materialom, so vidni oboki dvojnih zazidanih vrat, ki so nekoč verjetno vodila v dodatne prostore ali kar v podzemni rov. Kaj se skriva za njimi, kdo jih je zazidal in v katerem času, so vprašanja, ki še čakajo na odgovore. Glede na starost in monumentalnost zgradbe, ki se nahaja v samem centru mesta, je odločitev o preboju zidu le še vprašanje časa.

4. Ledenica v »Hiši brez imena« (glej *slika 19*)

Predstavlja unikatno arhitekturno rešitev za shranjevanje ledu na dnu kletnih prostorov »Hiše brez imena« na Glavni ulici v Lendavi, ki so jo zgradili leta 1857, vendar je možno, da je ledenica starejšega datuma in je bila le obzidana. Ima vse značilnosti klasičnih ledenic, kar pomeni, da je okrogle oblike, vkopana v zemljo, obzidana z več kot meter debelimi zidovi, z

ovalnim obokom, brez oken in odprtin in z značilnim manjšim predprostorom, skozi katerega so vnašali led. V uporabi je bila še nekaj let po 2. svetovni vojni.

slika 19

5. V lapornat zid vklesana letnica 1803 (glej *slika 20*)

Zemljanka se nahaja pri treh izvirih z neobzidano zadnjo steno, torej prav takšno, kot so jo za seboj pustili kopači. V lapornato steno je vklesana letnica 1803 z značilno obliko številke za tisti čas. Ker v bližini ni nobenega objekta, je verjetno služila le kot shramba za pridelke – repo, krompir ... in orodje. Prav v te namene se uporablja še danes. Zahvaljujoč nadobudnemu klesarju so se številke ohranile vse do danes in pričajo o letu dokončanja zemljanke.

slika 20

6. Največja zemljanka v Lendavskih gorica (glej sliko 21)

Tako imenovana Mertikova klet pod hribom, na katerem stoji cerkvena Svete Trojice (Új Tamás) v svojih nederjih skriva največjo zemljanko. Gre pravzaprav za obzidan prostor vinske kleti, ki se na koncu konča z ledenico. Vkopana je v hrib v dolžini dobrih tridesetih metrov, visoka približno štiri metre, razen ledenice na koncu, ki je visoka dobra dva metra in dolga 4 metre. Monumentalna stavba pred njo je v zelo slabem stanju in primerna za rušenje, kajti zob časa je naredil svoje. Zemljanka je še zmeraj v zelo dobrem stanju in ob delni prenovi lahko služi različni namembnosti tako v gospodarske kot turistične namene. O njej kroži legenda, da je nekoč iz nje vodil skrivni rov do trdnjave, ki je stala v času turških vpadov prav na vrhu hriba nad njo. Na mestu, kjer danes stoji cerkvena Svete Trojice.

slika 21

slika 22

ENTUZIAST NA PREPIHU

Primer dobre prakse, tako obnove kot tudi občasnega ponujanja produkta »bakanalij«, ki jih nudi zemljanka (slika 22), predstavlja lastnik ene od teh, in sicer Dušan Zver iz Lendave. Njegovo pripovedovanje ne potrebuje komentarja, je pa dober prikaz entuziasta, ki s svojim delovanjem kaže eno od smeri razvoja avtohtonih turističnih produktov.

»Letos mineva že dobro desetletje od takrat, ko sem na prvi november na poti na spodnje pokopališče sprehodil mimo precej zaraščene vhoda kleti na Kranjčevi ulici, ki me je takoj pritegnil. Stopil

sem v prostor, izdolben v zemljo, ki je bil obzidan s staro opeko – tako globok, da ob šibki svetlobi ni bilo videti, kako daleč sega. V poltemi sem se previdno prebil do konca, do vlažne lapornate stene in se ozrl proti vhodu, skozi katerega se je prebijal trak svetlobe. Prav ta trak svetlobe je v mojih mislih ustvaril iluzijo obnovljenega in urejenega prostora, prav takega, kot je danes.

Ko sem prišel domov, sem z na poti že skorajda dodelanim načrtom obnove začel mehčati ženo in hčerko. Po zraku sem jima risal podobe zemljanke, pripovedoval o stvareh, ki naj bi se dogajale v tem čarobnem prostoru, idealiziral o mojem poslanstvu človeka in moža, ki bo ga obogatila ohranitev in obnova te dediščine, ki se zanemarjena in vse bolj pozabljena skriva za zelenim pajčolanom, in ju prepričal. Seveda sem se šele kasneje zavedel, v kako kislino in trdo jabolko sem ugriznil. Potrebno je bilo najti lastnika, ki je bil presrečen, da se bo rešil te »luknje« in ob tem še nekaj zaslužil. Najti zidarja, ki je po ogledu objekta in posnetku stanja zastokal, koliko vsega bo potrebno postoriti, in ga prepričati, da se obnove loti z mano. Še bolj sem zastokal jaz, ko sem izračunal, koliko bo vse skupaj stalo. Po premisleku sem ugotovil, da bom za večji del obnove lahko poskrbel sam in s tem precej zmanjšal stroške. Odstranil sem šaro in smeti, ki so se nakopičile v petdesetih letih, v notranjosti z opek stolkel star, napol okrušen omet, ter izkopal za 60 centimetrov zemljine, s katero so bila zasipana originalna tla zemljanke. Prav tako je bilo potrebno na zadnji strani prebiti porušen stari zračnik, ob vhodu zgraditi nadstrešek, najti in vzdati stara hrastova vrata – taka, kot so bila nekoč, najti še staro, a delujočo ključavnico z 20 cm dolgim ključem in še tisoč ostalih malenkosti, ki zemljanko krasijo danes.

Ob zemljanki sva z zidarjem v enakem stilu zgradila še sanitarije, zemljanki pa dodala dimnik, na katerega sem priključil obnovljeno, sto let staro, gusnato peč, ki sem jo kupil na bolšjaku.

Slika 23: Zemljanka pred obnovo

V zemljanki, ki je nekoč služila kot ledenica, se namreč tudi v najbolj vročih poletnih mesecih temperatura ne dvigne nad 14 °C. Z ženo sva se lotila tudi ureditve in zasaditve okolice z živopisanim cvetjem in »lugaš« z vinsko trto. Ledenici smo dodali zunanjo opečno steno z lesenimi vratci na rovu za škrate, da ne bi kakšnega gosta zaneslo in bi plazil navkreber proti sveti Trojici, dokler ga ne bi doletelo prekletstvo mumije in ga zasipalo. Zdi se mi, da ima notranjost ledenice zaradi zgodovinskih okoliščin in preišljene ureditve v starinskem stilu prav zares dušo – 14 metrov dolg in 3 metre širok prostor je bil skrbno načrtovan za udobno namestitev in pogostitev vsaj dvajsetih ljudi, kolikor jih sprejme ledenica danes. Z okolico se zlije tudi »šank«, ki v zemljanki pod lendavskimi goricami nikakor ne sme manjkati. Mize, klopi, točilni pult, skratka večina lesenih izdelkov je ročno izdelanih v moji delavnici. Žal mi je le, da se ni našel prostor za manjši kavč, kamor bi se človek ulegel po napornem delu, vendar je žena povedala, da, ko bo vse končano, ne bo več napornega dela, tako da kavč ni potreben.

Po letu ali dveh je bila ledenica dokončana in pripravljena na krst. Uradne otvoritve še sploh nisem imel, kajti že od začetka obnove, posebej pa po tem, ko je ledenica dobila končno podobo, so me prijatelji in kolegi spraševali, če bi jo lahko najeli za praznovanje rojstnega dne, obletnice in podobno. Pred šestimi leti me je poklical še Frenk iz društva zbirateljev Pomurja, ki je raziskoval zgodovino in pomen zemljank in pripravljal bilten, če bi lahko imeli javno predstavitev tovrstne arhitekture pri meni kot prikazu dobre prakse. Ker sem tudi sam zbiratelj in član društva, sem bil vesel tega poziva, smo s sodelovanjem Zveze kulturnih društev iz Lendave pripravili še kratek glasbeno-kulturni program. Na predstavitev

Spoštovani,

za prihodnje leto pripravljamo enodnevne izlete za skupine in v katalog bi vključili tudi ogled Bakhuseve votline oz. zemljanke. Organizirate te ogledе vi oz. kam se obrnemo?

Prosim, sporočite mi kaj ogled obsega, koliko časa traja ...

Hvala in lep pozdrav,

Barbara Babnik
direktor - director,

Cuo Vadis d.o.o.
Potovalna agencija - Travel Agency
Vodnikova 130
1000 Ljubljana
Slovenija - SI

Tel: [+386-1-518-50-50](tel:+386-1-518-50-50)

Mob: [+386-41-693-817](tel:+386-41-693-817)

Fax: [+386-1-518-50-80](tel:+386-1-518-50-80)

<http://www.cuovadis.si>

slika 24

Slika 24: Dopis potovalne agencije

je prišlo več kot 70 ljudi, zato smo jo morali prestaviti na zelenico pred zemljanko in zapreti še pol ceste. Odziv je presegel naša pričakovanja, kajti čez mesec dni je prišla ekipa z RTV Slovenije posnet oddajo o zemljankah, izsek je bil predvajan v osrednjem dnevniku na prvem programu RTV Slovenija, za tem smo na naslov društva prejeli ponudbo prestižne turistične agencije iz Ljubljane in obiskovalcem ponudili še kulinarčno doživetje, zato smo se povezali z Zavodom za turizem in razvoj.

Razpisali so se časopisi in potencial, ki se je pokazal, me je navdal z velikim zadovoljstvom. Vendar se v naslednjem letu ni zgodilo ničesar in zgodba je počasi dobila veljavo le v lokalnih okvirih. Leta 2019 smo ob novih odkritjih v Društvu zbirateljev Pomurja spet obudili zgodbo o zemljankah in kar sami vabili kolege in društva iz vse Slovenije na ogled. Poskusno smo oblikovali produkt, v okviru katerega smo poleg ogleda ponujali še kulinarčno doživetje pajanja kruha na žerjavici, doma izdelanih mesnin, degustacije vina, domačih likerjev, sokov in žganja, vključili še pitje vode iz Treh izvirov in na koncu, ko so prihajale že večje skupine, dodali tudi harmonikarsko glasbeno doživetje. Spomnim se pevskega zbora iz Loke, polnega avtobusa pevcev, ki so se namesto ene ure, zadržali kar štiri ure. Prodali smo jim vse prej našteto, še vodo iz treh izvirov. V naši družbi jim je bilo tako prijetno, da so se odločili izpustiti tako ogled gradu kot tudi Vinariuma in šli direktno na bograč in gibanico v enega od vinotočev v Lendavskih goricah. Najavili so se tudi lansko leto z željo, da jih popeljemo še na Madžarsko, vendar smo zaradi epidemioloških razmer opustili vse dejavnosti. Vse ponudimo »na klobuk« – daj kar daš, a kljub prostovoljnemu prispevku, se je ta klobuk bogato napolnil. Bolj kot če bi imeli oblikovani cenik. Tako me sedaj mantra ideja, da bi izkopal novo zemljanko z veliko dvorano za vsaj 100 ljudi in odprl obrt.

slika 24

Slika 25: Med prijatelji

Svet podzemlja, posebej ta, kot ga imamo v Lendavi, je preveč mamljiv za vsakogar, ko ga enkrat doživi. Mogoče zaradi tega ker bomo enkrat vsi končali pod zemljo in je potrebno pogledati kako bo potem. «

NAMESTO ZAKLJUČKA

Trije izviri, »Bakhusov hram« in »Bakhusove votline« so vsekakor lahko le del širše zastavljenega projekta turistične ponudbe Lendave z bližnjo okolico.

Že vrsto let je znano, da glede na danosti ponujamo in ustvarjamo krepko premalo produktov za obiskovalce naše občine. To kar se nam domačinom zdi samoumevno, predstavlja za turista največkrat problem. Najavljanje obiskov, odpiralni časi, iskanje ključev, turistični zemljevid z osnovnimi informacijami, iskanje produktov, spominkov, storitev, ki jih praktično, vsaj v neki stalni obliki in ponudbi, še nimamo, prej odvrča obiskovalce kot, da bi jih navduševalo.

Imamo pa bogastvo v snovni in nesnovni obliki kot ga nima celotno Pomurje skupaj in ki po svoji raznovrstnosti ter časovni dimenziji nastanka zadostuje, da lahko zadržimo obiskovalce Lendave – turiste vsaj teden dni in ne le nekaj ur oziroma kakšen vikend v kolikor so gosti lendavskih term.

Viri:

- Pričevanja starejših občanov, ki ne želijo biti imenovani
- Borut Juvanec – Ledenica, 2017
- Zver Dušan, Kolodvorska ulica, Lendava
- <https://www.discoverbrezice.com/repnice>

BAKHUSOVE VOTLINE
Svet podzemlja pod Lendavskimi goricami

Izdajatelj: Društvo zbirateljev Pomurja »Lindva«
Lindva – Muravidéki Régiségyűjtők Egyesülete

Tekst: Franc Koren

Fotografije: Matjaž Galič in Leo Roudi – Siny

Lektoriranje: mag. Katja Zver

Risba Bakhusa
in oblikovanje: Peter Orban

Tisk: ARMA, Center digitalnega tiska Lendava

Naklada: 200

Lendava, 2021

Pokrovitelj: Mestna skupnost Lendava
Lendva Városi Közösség

MESTNA SKUPNOST
LENDAVA
VÁROSI KÖZÖSSÉG

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

643.85:908(497.4Lendava)

KOREN, Franc, 1962-

Bakhusove votline : svet podzemlja pod Lendavskimi goricami /
Franc Koren. - Lendava : Društvo zbirateljev Pomurja »Lindva«, 2021

ISBN 978-961-07-0700-4
COBISS.SI-ID 73183235

Lindva

Društvo zbirateljev Pomurja – Muravidéki Régiséggyűjtők Egyesülete